

הכהונים, הלוויים והבכורות

מאמר זה בא לעסוק בשאלת היחס בין הבכורות, הכהונים והלוויים. נושא זה שזור לאורך כל התורה – החל ממכת בכורות, ואולי אף לפני, ועד ל'זאת הברכה'. ההתייחסות לכהונים, ללוויים ולבכורות ממשיכה גם בספרי הנביאים והכתובים. במאמר זה נעמוד על טיב הקשר והיחס בין שלוש קבוצות אלו ובינן לבין שאר עם ישראל; נברר כיצד ומתי נבחרה כל קבוצה ומה תפקידה במסגרת בחירה זו. נעמוד על שיטות הפרשנים השונים שעסקו בנושא זה ונסה להציע רעיון חדש ולעגן אותו בתימוכין ספרותיים ותוכניים.

השאלות והמקורות המרכזיים

בטרם ניגש למלאכת הפרשנות נגדיר מה הן השאלות המרכזיות המועלות סביב נושא הכהונה, הלווייה והבכורה, וכן נגדיר מה הם המקורות העיקריים שהפרשנים השונים ביססו עליהם את שיטותיהם. השאלות המרכזיות שברצוני לדון בהן הן: א. איזו משמעות הייתה לקדושת הכהונים ולבחירתם במצרים? ב. מתי נדחו הבכורות ומדוע? ג. מתי נבחרו הלוויים ומדוע? ד. האם בחירת הלוויים כללה אף את בחירת הכהונים? וממילא – איזה תפקיד מילאו הבכורות בטרם הועבר התפקיד ללוויים? ה. מה מקומה של מצוות פדיון בכורות במסגרת דחיית הבכורות ובחירת הלוויים?

קדושת הבכורה

בכורה לאורך כל הדורות נחשבה למעמד מכובד, ל'נכס' רצוי. יעקב ניצל את חולשת עשו כדי 'לקנות' את הבכורה (בראשית כ"ה, כט-לד), בכורתו של ראובן נשללה ממנו וניתנה ליוסף (דה"א ה', א; וראה גם: בראשית מ"ח, ה), ובהגיע משה אל פרעה לבקש לשלח את בני ישראל הוא כינה אותם בשם ה' "בני בכרי ישראל" (שמות ד', כב). למרות זאת, קדושת בכורות איננה מוזכרת לפני מכת הבכורות, ששם הוכו בכורות המצרים והוקדשו בכורות ישראל (שמות י"ג, ב: "קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא"). במעמד זה בני ישראל נצטוו אף על פדיון הבכורות: "וכל פטר חמר תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו וכל בכור אדם בבניך

תפדה" (שם, יג).¹ קדושת בכור אדם והצורך לפדותו מופיעים אף פעמים נוספות בתורה (במדבר ג'; י"ח, טו).²

החלפת הבכורות

את 'החלפת הבכורות' אנו פוגשים לראשונה באופן מפורש בראש חומש במדבר במפקד הלוויים. הלוויים אינם נפקדים כחלק מן העם אלא בנפרד, ונראה מן הכתוב כי בעת המפקד הם נלקחים מתוך בני ישראל. ואלו דברי ה' אל משה:

הקרב את מטה לוי והעמדת אתו לפני אהרן הפהן ושרתו אתו. ושמרו את משמרתו ואת משמרת כל העדה לפני אהל מועד לעבד את עבדת המשכן. ושמרו את כל כלי אהל מועד ואת משמרת בני ישראל לעבד את עבדת המשכן. ונתתה את הלוויים לאהרן ולבניו נתונים נתונים המה לו מאת בני ישראל... ואני הנה לקחתי את הלוויים מתוך בני ישראל תחת כל בכור פטר רחם מבני ישראל והיו לי הלוויים. כי לי כל בכור ביום הפתי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי לי כל בכור בישראל מאדם עד בהמה לי יהיו אני ה' (במדבר ג', ו-יג).

רעיון לקיחת הלוויים במקום הבכורות מופיע פעמים נוספות בפרקים אלו. יש לציין בהקשר זה שתי נקודות מרכזיות: א. הכוהנים אינם נכללים במניין הלוויים; ב. מופיע כאן פדיון של עודפי הבכורות, אך פדיון של בכורות ככלל מופיע כבר בשמות י"ג.

בחירת שבט לוי וחטא העגל

מקור נוסף המדבר על בחירת הלוויים, והפעם אולי בתוספת הכוהנים, הוא דברים י', ח-ט:

בעת ההוא הבדיל ה' את שבט הלוי לשאת את ארון ברית ה' לעמד לפני ה' לשרתו ולקרב בשמו עד היום הזה. על כן לא היה ללוי חלק ונחלה עם אחיו ה' הוא נחלתו כאשר דבר ה' אלהיך לו.

1. יש לציין כי הפסוקים קושרים בין קדושת הבכורות למיניהם לבין הכניסה לארץ: "והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני כאשר נשבע לך ולאבתיך ונתנה לך. והעברת כל פטר רחם לה'..." (שמות י"ג, יא). על שאלה זו לא נעמוד במסגרת מאמר זה. נעיר רק, על פי המשך המאמר, כי ייתכן שיש קשר בין התלות של הפרשת בכור בארץ ובין התלות של תרומות ומעשרות בארץ.
2. במאמר זה אין ברצוני להתייחס לקדושת בכורות הבהמות הטהורות והטהמאות והפדיון המוזכר לגביהן. בנושאים אלו עיין: א' שמאע, 'קדושת לוי', עלון שבות 95, תשמ"ב, עמ' 47-52; D. Henshke, 'A none-rabbinic law rejected by the Tannaim', *JQR* 92, 2001, pp. 79-103.

הכהונים, הלוויים והבכורות

ניתוח פסוק זה חשוב מאוד לענייננו. מפסוק זה עולה כי שבט לוי המובדל כולל בתוכו הן את הלוויים (הנושאים את הארון) הן את הכהונים (המשרתים והמברכים).³ נראה שהזמן המוגדר באמצעות הביטוי "בעת ההוא" מתייחס לחטא העגל המופיע כמה פסוקים קודם.

שיטה דומיננטית בחז"ל ובמפרשים היא שדחיית הבכורות ובחירת הלוויים אירעו בעקבות חטא העגל, ועל כך יורחב הדיבור בהמשך. שיטה זו נסמכת בעיקר על שני מקורות. הראשון הוא סיפור חטא העגל עצמו:

ויעמד משה בשער המחנה ויאמר מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי. ויאמר להם פה אמר ה' אלהי ישראל שימו איש חרב על ירכו עברו ושובו משער לשער במחנה והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרבו. ויעשו בני לוי כדבר משה ויפל מן העם ביום ההוא כשלושת אלפי איש. ויאמר משה מלאו ידכם היום לה' כי איש בבנו ובאחיו ולתת עליכם היום ברכה (שמות ל"ב, כו-כט).

הלוויים מתקבצים אל משה ומשה מכנה פעולה זו (או פעולה עתידית שנולדה מזה) מילוי ידיים. ראוי לציין כי בכל מקום במקרא שמופיע מילוי ידיים הכוונה להקדשה לכהונה (או לכהונה מדומה).⁴

תימוכין נוספים שנמצאו לדעה זו, שכאן נבחרו והוקדשו הלוויים, נמצאים בפרשת 'וזאת הברכה', בברכת משה לשבט לוי:

וללוי אמר תמיד ואוריד לאיש חסידך אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה. האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר ואת בנו [בניו קרי] לא ידע כי שמרו אמרתך ובריתך ינצרו (דברים ל"ג, ח-ט).

לא כאן המקום להיכנס לפירוש פסוקים אלו, אך ראוי לציין את סימון שבט לוי כמכלול, דבר שבמסגרת זו הגיוני למדי, שהרי מדובר בברכות לשבטים, על כל מורכבותם.⁵ פרשנים רבים רואים כאן התייחסות לקנאות לוי בחטא העגל על ידי הקבלת הפסוקים הדנים בקרב וכוללים חוסר הכרה של בני משפחה וקרובים.⁶

3. יש לתת את הדעת לשאלה אם מדובר בעניין מהותי, או שמא כריכת לוי וכוהן יחד היא עניין סגנוני פנימי האופייני לספר דברים. על כך ראה: מ' ויינפלד, 'זרמים תיאולוגיים בספרות התורה', בית מקרא מד, תשל"א, עמ' 22-10. ויינפלד תולה את שוני המונחים בתורת התעודות, אולם נראה כי דבריו אודות האופי השונה של כל ספר יכולים להתקבל גם על אלו הדוחים תורה זו.

4. ראה להלן, הערה 8.

5. הכללת הלוויים עם הכהונים מצטרפת להכללתם יחד בתחילת הספר, הכללה שייתכן שהיא ניכרת אף בחטא העגל, וכן נמצאת בסיפור המטה הפורח במחלוקת קרח ועדתו (במדבר ל"ז, יח).

6. ההשוואה נעשית בין הפסוק "והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרבו" (שמות ל"ב, כז) לבין הפסוק "האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר ואת בנו לא ידע"

אם כן, ראינו כמה מקורות המפנים לכיוון בחירת שבט לוי (ואולי כמכלול הכולל את הכהנים) בחטא העגל. ישנה קושיה על דעה זו, והיא נובעת ממקור נוסף שאליו הפרשנים נדרשים להתייחס – הקדשת אהרן בפרשת תצווה. כפי שנראה שם, הציווי על משיחת אהרן ובניו מופיע כבר בציווי על בניית המשכן, לפני חטא העגל. להלן נסקור שתי גישות פרשניות מרכזיות לשאלות שהועלו בתחילת המאמר בנוגע ליחס בין הכהנים, הלוויים והבכורות, תוך התייחסות למקורות שהוצגו זה עתה.

שיטת רש"י

מדברי רש"י במקומות רבים ניכר מסר אחד ברור. הבחירה בלוויים והבחירה בכהנים הנה בחירה אחת. דבר זה ניתן לראות בכמה מקומות: במחלוקת קרח ועדתו, בנוגע לסימן המטות, מפרש רש"י (במדבר י"ז, יח): "כי מטה אחד – אף על פי שחלקתים לשתי משפחות משפחת כהונה לבד, ולויה לבד מכל מקום **שבט אחד הוא**". כמו כן, בהשקפתו (שנבהיר בהמשך) שהחלפת הבכורות נעשתה על ידי שבט לוי (הן לכהונה הן ללווייה) בחטא העגל, רואים קו זה. את הזכרת הכהנים במעמד הר סיני מפרש רש"י כמתייחסת לבכורות: "וגם הכהנים – אף הבכורות שהעבודה בהם" (שמות י"ט, כב), וכן "את נערי – הבכורות" אלו הם נציגי העם המקריבים במעמד ברית האגנות (שמות כ"ד, ד).

נראה מכאן שרש"י לא הכיר בייחודם של הכהנים לפני חטא העגל. דעה זו של רש"י היא דעת רבי יהושע בן קרחה בגמרא בזבחים קטו ע"ב:

דתניא: 'וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו' (שמות י"ט, כב) – ר' יהושע בן קרחה אומר: זו פרישות בכורות, רבי אומר: זו פרישות נדב ואביהוא.

רש"י מרחיב את התפיסה של קדמות הבכורות גם במקומות קדומים יותר. כך הוא מפרש אודות יעקב ועשו, על הפסוק "מכרה כיום את בכרתך ל": "בכרתך – לפי שהעבודה בבכורות, אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקב"ה" (רש"י על בראשית כ"ה, לא),⁷ וכן בהמשך: "ויבז עשו – העיד הכתוב על רשעו שביזה עבודתו של מקום" (שם, לד). לרש"י ברור, שהרצון של יעקב לקבל את הבכורה קשור לרצונו לעבוד את ה', וכך השליך לאחור את הרעיון של העבודה בבכורות אף לימי יעקב ועשו.

הטשטוש שבין כהנים ללוויים בשיטת רש"י ניכר גם בפסוק ההקדשה לכהונה "מלאו ידכם היום לה' כי איש בבנו ובאחיו ולתת עליכם היום ברכה" (שמות ל"ב,

(דברים ל"ג, ט). בנוגע לשאלה כיצד פוגעים באחים אם כל שבט לוי הצטרף למאבק ראה רש"י על שמות ל"ב, כז.

7. מקורו של רש"י הוא בראשית רבה פרשה סג לג, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 697-698.

8. רש"י מפרש מילוי יד זה: "מלאו ידכם – אתם ההורגים אותם בדבר זה תתחנכו להיות כהנים למקום"⁸. ואכן נראה שנאמר כאן פסוק הקדשה לעבודת הכהונה. דבר זה אף מסביר את הפסוק העמום המדבר על הקדשת הלוויים (דברים י', ח), ששם כרוכים זה בזה (לשיטת רש"י וכנראה אף לשיטת רמב"ן) הכהונים והלוויים, וכפירוש רש"י: "לשאת את ארון – הלוויים, לעמוד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו – הכהנים, והוא נשיאת כפים".

מכאן שסדר הדברים לפי רש"י הוא, שהבכורות נתקדשו במצרים לעבוד את עבודת ה'. הבכורות חטאו בחטא העגל ועל כן הוחלפו בשבט לוי. מכיון שיש שני סוגי עבודה הם חולקו בין אהרן ובניו לבין שאר השבט.

לשיטת רש"י יש כעת שלוש בעיות: האחת, בעיית פדיון בכורות שבא בציווי כבר במצרים; השנייה, הציווי על הקדשת אהרן ובניו בציווי המשכן המופיע עוד לפני חטא העגל (הציווי נמצא בספר שמות, בפרקים כ"ח-כ"ט וחטא העגל בפרק ל"ב); והשלישית, הכתוב בשמואל שכבר במצרים נבחר אהרן: "ויבא איש אלהים אל עלי ויאמר אליו כה אמר ה' הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה. ובחר אתו מכל שבטי ישראל לי לכהן..." (שם"א ב', כז-כח).

את הבעיה השנייה רש"י פותר בכך שהוא מאחר את הציווי על המשכן עד לאחר חטא העגל.⁹ את הבעיה השלישית פותר רש"י בהסברו את הכתוב "הנגלה נגליתי לבית אביך במצרים" – לא על בחירת בית הכהונה אלא על נבואה סתם.¹⁰ לדעת רש"י מדובר על מעין גדולה אישית המקדימה את הגדולה העתידה לבוא בבחירת אהרן לכהן.

לבעיה הראשונה של הציווי המוקדם על הפדיון אין תשובה מפורשת ברש"י. הוא מביא פירוש המסב את הציווי על הקדושה ולא על הפדיון: "יש מרבתינו שלמדו מכאן שלא קדשו בכורות הנולדים במדבר, והאומר שקדשו מפרש ביאה זו לומר אם תקיימוהו במדבר תזכו ליכנס לארץ ותקיימוהו שם" (רש"י לשמות י"ג, יא). ניתן להשיב ולומר כי יש שני פדיונות שונים. הבכורות תמיד היו מוכשרים לעבודה עוד מימי האבות. כך ראינו כבר אצל יעקב ועשו – זאת סגולה בבכורה. זכות זו המשיכה עד שהבכורות חטאו בחטא העגל יחד עם כל העם, ואז הם נדחו, ובאופן חד-פעמי הייתה תמורה ופדיון והעברת זכות העבודה מהבכורות ללוויים.

8. נראה שרש"י פירש כך מכיון שכל מילוי יד בתנ"ך הוא דווקא בנוגע לכהן, הן כהונה אמתית (ככהונה אהרן ובניו) הן כהונה מדומה (שמות כ"ט, כט; ויקרא ח', לג; שופטים י"ז, יב; מל"א י"ג, לג).

9. והאריך בכך מ' סבתו, 'הכהונים הלוויים ומעשה העגל', **מגדים** ב, תשמ"ז, עמ' 23-31.

10. ראה רש"י שם, וכן מפרשים רד"ק, רלב"ג, מצודת דוד ועוד. ברם, ראה רש"י על שמות ד', יד, המציין את הבחירה האלוהית באהרן ובניו כבר במצרים, וצריך עיון.

מעבר לכך הוקדשו הבכורות במצרים קדושה הדומה להקדשת קרבן, והפדיון מונע את ההקרבה בדומה לפדיון חמור בשה משום שלא ניתן להקריבו.

שיטת רמב"ן

השיטה הבסיסית של רמב"ן¹¹ היא שעד הקמת המשכן כל אחד היה יכול להקריב, שכן ההלכה היא שכאשר יש היתר במות כל אחד יכול להקריב. מכאן, שבמעמד הר סיני, לא היו כוהנים רשמיים ופורמליים, אלא באופן עקרוני כל אחד היה יכול להקריב. יוצא שרמב"ן מפרש – שלא כדעת רבי יהושע בן קרחה ושלא כדעת רבי (בגמרא לעיל) – שנערי בני ישראל היו בעצם נציגי העם: "ועל דרך הפשט נערי בני ישראל הם בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא, שלא נגשו אל אשה מעולם, כי הם הנבחרים בעם והקדושים בהם..." (פירוש על שמות כ"ד, ה). אין כאן ציון של אנשים מסוימים מתוך העם, אלא ציון טעם מקומי לבחירת נערים אלו לזבוח. כאשר ניתן למשה ציווי על המשכן, נכלל בתוך ציווי זה גם ציון הכוהנים העתידיים להקריב במשכן, והם אהרן ובניו. לדעת רמב"ן, על כך קבלו קרח ועדתו:

אבל על דרך הפשט, היו כל ישראל תחלה ראויים לעבודת הקרבנות כי כן הוא הדין לעולם בבמות יחיד, ונבחר אהרן לעבודת המשכן והמקדש, והיה קרח טוען על הבחירה הזאת, ורוצה להחזיר העבודות לכל ישראל כי כל העדה כולם קדושים (רמב"ן במדבר ט"ז, יט).

בנוסף לתפקיד המקריבים ישנו תפקיד נוסף. תפקיד זה יועד לבכורות, ובשלב מסוים עבר ללוויים (והכוהנים אינם בכללם!):

והנראה אלי, כי הבכורים האלה כלם לא נולדו במדבר בשנה אחת, כי לא נתרבו העם שם כל כך, רק כל הבכורים אשר היו בישראל נמנו, כי כלם נתקדשו כאשר פרשתי שם (שמות י"ג, יא). **ועתה החליפם בלויים** והם פדיונם, וצוה שיפדו הנותרים, ונתן הפדיון לאהרן ולבניו כאשר היא מצוה לדורות (במדבר ג', ה).

כזכור, רש"י ביסס את פירושו שהלוויים נבחרו לכהונה וללווייה בעקבות חטא העגל על הפסוק "מלאו ידכם היום לה'" (שמות ל"ב, כט), ביטוי שבכל מקום מתקשר דווקא להקרבת קרבנות. רמב"ן נדרש לפרש אחרת את הפסוק, ובכך להציע אלטרנטיבה לפירוש רש"י. הוא מסביר מילוי מלשון שלמות, ומפרש את הפסוק על העבר ולא על העתיד: "כי עתה ידכם מלאה בכל עבודת השם, כי איש בבנו ובאחיו **עבדתם** אותו". מכל מקום, רמב"ן (לשמות כ"ח, מא, ד"ה ומשחת אותם ומלאת את ידם) מסביר כי ייתכן שכאן נעשתה הבחירה בלוויים לעבודת בית המקדש, אך אין להבין מכאן בהכרח כי עבודה זו היא עבודת הקרבה.

11. לאורך כל דבריו רמב"ן מציג שתי שיטות – במקומות רבים הוא מפתח את שיטת רש"י אך בסופו של דבר הוא חוזר לשיטתו שלו ומציג אותה.

הכהנים, הלוויים והבכורות

מכאן לא ברור מתי ומדוע נבחרו בני לוי במקום הבכורות, פרט לרמז שאולי רמז רמב"ן לחטא העגל, אך לא אמר בפירוש שזו הסיבה.

שתי בחינות

הרב ד"ר מרדכי סבתו¹² מציין שהדרכים השונות שבהן רואים רש"י ורמב"ן את היחס בין הכהנים, הלוויים והבכורות מצביעות על שתי תפיסות שונות של התורה בנוגע למקור בחירת הלוויים. לפי תפיסה אחת הלוויים נבחרו בשל מעשיהם. תפיסה זו מעגנת את בחירת הלוויים בחטא העגל. ממילא הכהנים הם רק חלק קטן מתוך הלוויים, כאשר הדגש הוא על מעשיהם הטובים של הלוויים – הקנאות לה'. תפיסה אחרת רואה בבחירת הכהנים, המובחרים שבעם, בחירה סגולית שאיננה תלויה במעשים אלא בתכונות פנימיות סגוליות של הכהן. ממילא הלוויים נתפסים כנספחים לכהנים, והם נבחרו בשל היותם משפחת הכהנים (על פי הפסוק בפרשת קרח, מדברי ה' אל אהרן ובניו: "וגם את אחיך מטה לוי שבט אביך הקרב אתך וילוו עליך וישרתוך" – במדבר י"ח, ב). הרב סבתו רואה את שתי השיטות של רש"י ורמב"ן כמייצגות את שתי התפיסות השונות הללו. רש"י, המסביר את בחירת הלוויים כמעשה שהתרחש בחטא העגל, מתמקד בבחירה בעקבות מעשים. לעומת זאת, רמב"ן מתמקד בבחירה הסגולית של הכהנים, דבר שהתרחש עוד לפני חטא העגל ובמנותק ממנו.

מדברי הרב סבתו משתמע כי בעצם אין דרך ליישב בין השיטות השונות. לכאורה יוצא כי אכן המקורות העיקריים שתומכים בשיטתו של רש"י אינם מתיישבים עם שיטת רמב"ן וההפך. האם אכן המקורות סותרים? האם אנו חייבים לפרש את המקורות רק בדרך של 'תברא' – הרעיון שנשנה כאן לא נשנה כאן? נדמה שהן רש"י הן רמב"ן סוברים כי שיטתם מפרשת את כל המקורות העוסקים בנושא.

"וכל בכור אדם בבניך תפדה" (שמות י"ג, יג)

ברצוני לנסות להציע הצעה חדשה להבנת היחס בין הכהנים, הלוויים והבכורות – כאשר נקודת המוצא שלי היא מה שלדעתי הקושיה הקשה ביותר בעיקר לשיטת רש"י: אם הבכורות נדחו בחטא העגל (או בשלב כלשהו אחר), מדוע יש ציווי על פדיונם וניתוקם מקדושתם כבר במצרים? הטענה שהדבר נאמר על שם העתיד היא טענה בעייתית ביותר.

התשובה הפשוטה ביותר שניתן לומר היא שבחירת הבכורות במצרים איננה בחירה לתפקיד (על בחירה זו אנו שומעים בדרך אגב רק בלקיחת הלוויים תחתיהם בספר במדבר), ופדיון הבכורות בכסף כאן הוא כפדיון פטר חמור בשה. אין פרשייה

12. לעיל, הערה 9.

זו שבפרשת בא עוסקת בהקדשת הבכורות אלא במתנת ראשית. הכרת התודה של העם (ושל הבכורות) על כך שניצלו מעוֹלָה של מצרים וממכת הבכורות מתבטאת בנתינת הראשית, ואין קשר אפוא בין פרשה זו לבין מלאכת המשכן. מן הדין היה שכל בכור יוקדש לה' – כל בכורות הבהמה הטהורה וכל בכורות הטמאה (שנציגה כאן הוא החמור)¹³ וכל בכור אדם. וכשם שבכור הבהמה הטהורה מוקדש לה' ועל כן מוקרב על גבי המזבח, כך היה ראוי שגם פטר חמור ופטר רחם אדם יוקרבו לה'. פטר חמור הוא טמא, ועל כן מוחלף בבהמה טהורה, ופטר רחם מומר בכסף כדין כל דבר שאי־אפשר (או שלא רוצים) לקיים בו את ייעודו הקדוש, ועל כן פודים אותו (כדוגמת מעשר שני וגאולת הקדשות).

ברם, אם אכן אין קשר בין שמות י"ג לבין העבודה במשכן, כיצד נסביר את הכתוב החוזר על עצמו בתחילת ספר במדבר – שיש לקחת את הלוויים תחת הבכורות שה' לקח לעצמו במצרים? כיצד ניתן לדבר על החלפת הבכורות בלוויים, אם עדיין לא למדנו על הקדשה של בכורות, לפי ההנחה שההקדשה שעליה מדובר בשמות י"ג אינה הקדשה שקשורה לעבודה במקדש?¹⁴ כאן אנו נזקקים לרעיון מורכב קצת יותר. אנחנו נאלצים לחזור אחורה לפרשת בא ולומר שבהקדשת הבכורות כאן יש שניות מסוימת – יש כאן פן של נתינת הבכור כקרבן (שנפדה ויוצא לחולין) ויש כאן פן של בחירת הבכורות, וטרם נאמר למה בדיוק הם נבחרו. אפשרות אחרת היא לומר כי אין כלל שניות, ועצם ההקדשה לה' כללה בתוכה עבודת מקדש, אלא שברגע זה ממש, בד בבד עם הציווי על הקדשת הבכורות, בא הציווי על פדיונם. מדוע הדבר כך, נצטרך לברר, אך לפני זה ברצוני להתייחס לפן אחר של שמות י"ג, ושל מתנות כהונה בכלל, פן הנתינה או ההקדשה לה'.

שלושה סוגי נתינה לה'

לאורך התורה כולה אפשר להיתקל בדברים שונים שהאדם נותן לה' ובצורות נתינה שונות. הדבר מתחיל בנתינתם הספונטנית של קין והבל, ומקבל במשך הזמן מיסוד הלכתי. את סוגי הנתינה האלו, המצויים לכל אורך התורה, ניתן לחלק לשלושה סוגים: מתנות ראשית, מעשר ותרומה. כל סוג של נתינה מביע רעיון אחר ויחס אחר לקב"ה.

13. מכיוון שאין טעם להקדיש את בכורות כל הבהמות והחיות הטמאות בשל טומאתן נלקח נציג שמביע רעיון זה. חז"ל, והפרשנים בעקבותם, תולים את החיוב לפדות רק את בכורות החמורים בכך שהמצרים נמשלו לחמורים או בשל השכיחות של החמורים אצל יוצאי מצרים. ראה לדוגמה: בבלי בכורות ה ע"ב; רש"י שמות י"ג, יג; וכן ראב"ע בפירושו הארוך שם. עיין לעיל, הערה 2.

14. לשיטת רש"י שעצם העבודה בבכורות היא עובדה מוכרת מקדמת דנא, מכל מקום לא יהיה ברור מדוע כתוב שה' לקח את הבכורות לעצמו במצרים.

הראשית והמעשר מופיעים עוד לפני מעמד הר סיני. שני מושגים אלו הם צורות נתינה שאפשר לכנותן נתינות טבעיות – הן מביעות רגשות טבעיים, שכל אדם יכול להזדהות עמם ולחשוב עליהם באופן ספונטני.

מתנת ראשית מופיעה כבר אצל הבל המביא מבכורות צאנו ומחלביהן.¹⁵ עיגון מתנת ראשית בהלכה מופיע בהקשר של סיפור יציאת מצרים – ה' לוקח ממצרים את בכוריהם ובעקבות כך הוא 'לוקח' או מצווה שייתנו לו את בכורות ישראל ובכורות בהמותיהם. מתנות ראשית אינן רק מתנות מן החי אלא אף מתנות מן הצומח ומן הדומם – ראשית הגז והביכורים.

את מושג המעשר פוגשים אצל יעקב הנודר לתת מעשר אם הקב"ה יהיה עמו וישיבהו לבית אביו. נתינת המעשר מעוגנת בהלכה, הן בנוגע לחי (מעשר בהמה) והן בנוגע לצומח (דגן, תירוש ויצהר).

מה ההבדל בין הפרשת מעשר לבין נתינת הראשית? נתינת הראשית מביעה את הרעיון של "כי ממך הכל ומידך נתנו לך" (דה"א כ"ט, יד) – הכול שייך לקב"ה, בזכותו אנו כאן – והוא שמצליח דרכנו. מן הראוי היה לתת לה' את הכול, אך ה' אינו צריך מתנות גשמיות ועל כן אנו נותנים (רק) את הדבר הראשון על מנת להביע את הרעיון שהכול שלו ושאונו מודים לו על כך.¹⁶ בהכרת התודה לה' על כל מה שנתן אנו מתירים לעצמנו ליהנות מן השאר. אחרי שכבר הטמענו את התודה וההכרה שהכול משמים, והבענו רעיון זה במעשה, אפשר להשתמש בשאר.

מאחורי המעשר עומד רעיון אחר לחלוטין – רעיון השותפות. כאשר שני אנשים שותפים בעשייה מסוימת, הם מחליטים מראש על החלק היחסי שכל אחד מהם מקבל. בדרך כלל תלוי הדבר בחלקו של כל שותף בעסק, אך ביחסי האדם ואלוהיו החלוקה היא סמלית: האדם ואלוהיו שותפים יחד בעשייה האנושית, שהרי ה' נותן לאדם את הכוח לעשות חיל. אמנם האדם הוא העושה את החיל, אך גם ה' שותף, ועל כן הוא מקבל חלק יחסי – ברוב המקרים זהו מעשר.¹⁷

15. "ייתכן שמופיעים כאן גם ניצני התרומה. דבר זה מסתבר בשל קרבת רעיון התרומה לרעיון הראשית.

16. כך כותב בעל **ספר החינוך**, מצווה יח – "מצוות קידוש בכורות בארץ ישראל"..."משרשי מצוה זו: שרצה השם לזכותנו לעשות מצוה בראשית פרינו, למען דעת כי הכל שלו, ואין לו לאדם דבר בעולם רק מה שיחלק לו השם בחסדיו... ועוד לזכור הנס הגדול שעשה לנו השם בבכורי מצרים שהרגם והצלנו מידם..." כמו כן ראה דברי בעל **ספר החינוך** על מצווה צא – "מצות הבאת ביכורים".

17. חוקרי המקרא והמזרח הקדום מצאו שהמעשר מצוי ומבוסס בנוהגי עמי קדם. מ' ויינפלד ('המעשר במקרא – רקעו הממלכתי והפולחני', באר-שבע א, תשל"ג, עמ' 122-130) מצביע על כך שרעיון המעשר מקורו במסים שהיו נותנים למלכים. ראייה לכך הוא מביא גם מהמעשרות המוזכרים במשפט המלך בשמ"א ח'. נדמה לי שאף בסיס זה משתלב ברעיון שנציג בהמשך.

רעיון זה נמצא אצל יעקב המִתְנָה עם הקב"ה – אם ה' יעשה כך וכך, וימלא את הצד שלו בעסקה,¹⁸ ייתן לו יעקב מעשר מכל מה שיעשה וירוויח. ברובד האנושי מופיע דבר זה אצל יוסף ואדמות מצרים. לאחר שעברו אדמות מצרים לרשות פרעה, יוסף הפקיד שוב את האדמות בידי המצרים ויצר אתם שותפות עסקית – השלטון ייתן את האדמה ואת הזרע, המצרים ישקיעו את העבודה, וחלק מן הרווחים (במקרה זה – חמישית) יחזור לשלטון. העניין עסקי ופורמלי לחלוטין. רעיון המעשר מופיע גם בנתינת המעשר כמס למלך¹⁹ – המלך נלחם את מלחמות העם, והעם נותן את חלקו בשותפות זו.

בהלכה, שותפות זו באה לידי ביטוי בתחומי העיסוק העיקריים של אדם בעולם העתיק – בחקלאות ובמרעה. אדם מישראל צריך להפריש מעשר מתבואתו ומפירותיו וכן מבהמותיו. ברם, ה' אינו זקוק לעשירית מפירות כל החקלאים ומבהמות רועי הצאן, ולכן את המעשר שהוא לוקח הוא נותן למשרתיו, ללוויים (ועל תהליך זה עוד נעמוד בהמשך).²⁰

את היחס הזה בין הראשית המציינת את הכרת הטוב לבין המעשר המביע שותפות, ניתן לראות בפרשיות הצמודות של מקרא ביכורים ויודוי מעשר שבפרק כ"ו בספר דברים. הביכורים המובאים למקדש מלוויים במקרא ביכורים שכולו הודאה; מביא הביכורים מודה לפני ה' – "הגדתי היום לה' אלהיך" – על כל הטובות שלמן יציאת מצרים ועד ימיו. יש בכך הבעת תודה לה', תודה המבוטאת גם דרך השמחה. וכן כותב רמב"ן: "הגדתי היום – בפרי הזה שהבאתי הגדתי והודיתי לשם אלהיך שהביאני לארץ אשר נשבע לאבותינו לתת לנו, והנה השם מקיים דבריו ואני מודה ומשבח לשמו" (דברים כ"ו, ג), וכן דברי רש"י: "ואמרת אליו – שאינך כפוי טובה" (שם).

18. נחלקו הפרשנים היכן בדיוק מסתיימים התנאים ומתחיל הנדר, אך אין זה מענייננו כעת.
19. שמ"א ח', טו-יז. ראה גם לעיל, הערה 17.
20. מאמר זה עוסק בעיקר בנושא הכהונה והלווייה, ועל כן התמקדנו במעשר הניתן ללוויים. ברם, התורה מכירה כמה סוגי מעשרות. המעשר שמדובר עליו במדבר י"ח הוא המעשר הניתן ללוויים, אך המעשרות המוזכרים בדברים י"ד וכנראה אף בוויקרא כ"ז הם מעשרות שנאכלים על ידי הבעלים בירושלים – הן בצורתם המקורית הן על ידי פדיון. אין כאן המקום להיכנס לסתירות בכתובים בנוגע לדינם של המעשרות השונים (ולכך שנדמה שהתורה אינה מכירה סוגים שונים של מעשרות אלא שבכל מקום היא מתייחסת אחרת לאותו מעשר). מכל מקום, ניתן להצביע על הצד השווה שבכל המעשרות – כולם מופרשים על ידי האדם, ולאחר מכן האל מחליט מי יאכל מעשרות אלו, כאשר בכל מעשר המוזכר בתורה המסר החינוכי שונה. נדמה לי שבשני המעשרות – הן המעשר ללוי הן המעשר הנאכל בירושלים – מביעים את השותפות עם האל בגידול התבואה. מעשר אחד ניתן לאל והוא נותן למשרתיו כשכר על עבודתם במקדש, ואת השני אוכלים לפני האל ובכך מובעת השותפות אף במקום האכילה – אוכלים משולחן אחד, משולחנו של ה'.

מעמד המעשר שונה לחלוטין – יש בוודוי מעשר מעין עריכת חשבון עם הקב"ה. האדם מישראל עורך מאזן – הוא ביער את הקודש מן הבית, הוא נתן ללוי, לגר, ליתום ולאלמנה, הוא לא אכל באונו וכו'. לאחר שפירט דברים אלו הוא בא בדרישות לה' – "השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל..." (דברים כ"ו, טו). זו אינה נתינה בלבד; זוהי נתינה ודרישה בצדה. מעשר מביע נתינה הדדית – כל אחד מהצדדים נותן משהו.²¹

לעומת שני אלו, התרומה במידה מסוימת אינה מוגדרת – והיא משתנה מעניין לעניין. היא כוללת קרבנות: "ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומתי לכל קדשי בני ישראל" (במדבר י"ח, ח) וחלקי קרבנות: "כי את חזה התנופה ואת שוק התרומה לקחתי מאת בני ישראל מזבחי שלמיהם ואתן אתם לאהרן הכהן ולבניו" (ויקרא ז', לד),²² והיא כוללת גם חלק מן התבואה: "כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתם" (במדבר י"ח, יב). ניתן להגדיר את התרומה בתור המובחר שבכל דבר: חלב הבהמה הוא המובחר שבשומנים, חזה ושוק מובחרים באיברי הבהמות, הקדשות הם הדברים המובחרים שברכוש האדם.²³ במקרים שבהם בחירת התרומה תלויה באדם התורם (בתבואה ובבהמות), התרומה מכונה גם ראשית.²⁴

אם מתנות ראשית ביטאו את הכרת הטוב והכרת בעלותו של ה' על הכול, ונתינת מעשר הביעה שותפות, מביעה התרומה רעיון עמוק בהרבה – את אהבת האדם לאלוהיו.²⁵ כשם שאם רוצה לתת לילדיה את המתנות הטובות ביותר, וכשם

21. וכן אמרו חז"ל לגבי המעשר: "עשר תעשר – עשר בשביל שתתעשר, עשר כדי שלא תתחסר" (תנחומא ראה יח). זוהי מצווה שמתן שכרה בצדה, מכיוון שכל מהותה שכל צד נותן משלו לעסק המשותף.

22. ייתכן שבתרומה נכללים גם חלקי בהמה שאינה מוקרבת, היינו הזרוע, הלחיים והקיבה המוזכרים בדברים י"ח, ג. אמנם שם הם אינם מוגדרים כתרומה, ברם הם מוזכרים יחד עם "ראשית דגןך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך נתן לו" (שם, ד). ראשית זו איננה נתינת הדבר הראשון, אלא נתינת הדבר המובחר. ראה על כך מיד להלן.

23. כך פירשו הפרשנים את המונח חלב כאן – אונקלוס: "כל טוב משח וכל טוב חמר ועבור"; אבן עזרא: "חלב יצהר – הנכבד והמוטב". ראה על כך גם דברי רמב"ן לויקרא ג', ט.

24. פירוש המילה 'ראשית' במקרא איננו רק הדבר הראשון אלא גם הדבר המובחר. לדוגמה: "וירא ראשית לו" – דברים ל"ג, כא (ראה פירושו של טיגאי [J.H. Tigay, *Deuteronomy*, Philadelphia 1996, p. 331, n. 154], *The JPS Torah Commentary*, הוא מפנה גם לשמ"א ט"ו, כא: "ויקח העם מהשלל צאן ובקר ראשית החרם"). כשם שלא ניתן לפרש את חלב היצהר כשומן, אלא כטוב ביותר והמובחר, כך לא ניתן לפרש 'ראשית' כדבר הראשון, כאשר ברור שלא מדובר על ביכורים (הם מוזכרים בפסוק הבא), אלא כדבר הטוב והמובחר. קיימים אפוא שני מונחים המבטאים את הטוב ואת המובחר: חלב וראשית.

25. עיין: רמב"ם, *מורה נבוכים* ג' לט; רמב"ן דברים י"ח, ג; וכנגדם את בעל *ספר החינוך*, מצווה תקז.

שראש מדינה נותן לרעהו מתנה מובחרת ומשובחת, כך אדם מישראל נותן לאלוהיו את המשובח שבכל דבר. הדבר שורשי כל כך בתפיסת התורה, שהאדם מישראל אינו רק מצווה לתת אותם לה', אלא התפיסה היא שהדברים המובחרים הם באופן מהותי כבר שלו. מה שנותן לאדם מישראל לעשות הוא להפריש את החלק הטוב לה'.

מכיוון שה' אינו זקוק לדברים אלו, אחרי קבלת המתנות הוא מעביר אותן לקרובים אליו, שהם הכוהנים והלוויים המשרתים אותו. את הביכורים ואת התרומות ה' מעביר לכוהנים ואת המעשר הוא מעביר ללוויים. תיאור נתינת המעשר ללוויים מבהיר את מה שכבר כתבנו לעיל לגבי הרעיון העומד מאחורי המעשר – שכן המעשר הוא 'משכורת' ללוויים – "חלף עבודתם". גם כאן מובע רעיון השותפות, הלוויים עובדים במקדש בשביל ישראל, ולכן ישראל נותנים להם – בתיווכו של ה' – את המעשר: את המעשר שה' לוקח מבני ישראל, הוא נותן בתור משכורת ללוויים, כביכול בשם ישראל.²⁶ על נקודה זו נעמוד בהמשך.

מובן עתה, שמן המעשר שהוא משכורתם של הלוויים, ושממנו פרנסתם, הם נדרשים לתת מעשר – ומעשר זה מועבר לכוהנים, ונחשב מעתה תרומה, שכן מה שהכוהנים מקבלים מוגדר כתרומה. כמו כן יש בכך מן המובחר, שבמעשר כפול זה מובע רעיון הנתינה פעמיים.²⁷

הפן הלשוני של המתנות השונות

מעבר לחלוקה הטכנית והרעיונית ישנם אף הבדלים ספרותיים ולשוניים בין תיאורי חוקיהן של כל מתנה ומתנה. ההבדלים אינם בהכרח מובהקים, החלוקה איננה שלמה, אך פעמים רבות היא עוזרת להבדיל בין סוגי הנתינה השונים (אמנם, בשל האופי הדומה של התרומה והראשית, לעתים תופענה לשונות דומות בתיאורי שתיהן).

מתנות ראשית – הלשון הראשונה המיוחדת למתנות ראשית היא שורש ב"א בבניין הפעיל – "והבל הביא"²⁸ גם הוא מבכורות צאנו ומחלבהן", "בְּכֹרֵי כָל אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ

26. לעיל, הערה 20, עמדנו על כך שלא כל מעשר מועבר ללוויים, אך גם המעשרות שנשארים ביד בעליהם מביעים את רעיון השותפות עם האל.

27. מעבר לכך שרעיון הנתינה מובע דרך המעשר מן המעשר פעמיים, נתינת המעשר מן המעשר לכוהנים דומה לעיקרון שלמרות שכוהנים אוכלים שיירי מנחה של פשוטי העם, את מנחת הכוהנים הם אינם אוכלים. ייתכן שבדין היה שגם מעשר זה יקבלו הלוויים, אך לא ראוי שאת הדבר שהם יפרישו הם יקבלו בעצמם.

28. אמנם גם אצל קין נמצאת לשון הבאה, אך נדמה לי שיש כאן נקיטת לשון הרישא על שם הסיפא. ראה בהערה הבאה.

יביאו לה' לך יהיה כל טהור בביתך יאכלנו" (במדבר י"ח, ג), וכן "ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' אלהיך נותן לך" (דברים כ"ו, ב).²⁹ לשון נוספת הקשורה לראשית ובעיקר לבכורות היא השורש קד"ש. וכך מופיע בשמות י"ג, ב: "קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא".³⁰ מתוך לשונות אלו ניתן לעמוד על התהליך המיוחד של נתינת הבכור: הקדשת הבכור בהיוולדו או קדושה מעצם ראשוניותו. מכיון שכך, כל מה שנותר לעשות הוא להביא את הדבר הקדוש לה' (או לנציגיו). אין כאן בעצם מעשה של נתינה שהרי מרגע שמקדישים את הבכור (או הראשית) או מכירים בקדושתו – כל מה שנותר הוא להביא, להעביר את הקדוש לבעליו. בכך מתבטא גם הרעיון כי הראשוני הוא כבר בבעלותו של ה'. אין האדם זוכה בכך לזכויות, אלא זוהי חובתו.

מעשר – הלשונות המיוחדות למעשר הן לקיחה ונתינה. התהליך המתואר הוא תהליך משולש: א. בני ישראל **נותנים** את המעשר; ב. ה' לוקח את המעשר ו**נותן** אותו ללוויים; ג. בפועל יוצא שהלוויים **לוקחים** את המעשר מבני ישראל. שורש זה מופיע כבר אצל מלכיצדק: "ויתן לו מעשר מכל" (בראשית י"ד, כ). כמו כן, בשל ההדדיות מופיע הדבר בחלקו של ה' בנדרו של יעקב: "וכל אשר **תתן** לי עשר אעשרנו לך..." (שם כ"ח, כב).

השלב הראשון מתואר כמה פעמים: "כי תכלה לעשר... ונתתה ללוי לגר ליתום ולא למנה... וגם **נתתיו**" (דברים כ"ו, יב-יג).³¹ המעשר עצמו נקרא "מתנתיכם" (במדבר י"ח, כט).

השלב השני מתואר במקומות רבים יותר, לדוגמה: "ולבני לוי הנה **נתתי** כל מעשר בישראל" (במדבר י"ח, כא), וכן "כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו לה'

29. ברם, מצינו נתינה אצל ראשית – פעם אחת אצל "ראשית עריסתיכם", הקשור דווקא לתרומה, ופעם שנייה לגבי הגז וגידולי קרקע. שם קשה יותר להצביע על הדבר הראשון, ולכן המונח 'הבאה' פחות טבעי שם.

30. שורש זה מופיע בשני כתובים נוספים, על אף הסתירות לכאורה ביניהם: "אך בכור אשר יבכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אתו אם שור אם שה לה' הוא" (ויקרא כ"ז, כו); "כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר **תקדיש** לה'" (דברים ט"ו, יט). כפי שניתן למצוא בפרשנים השונים, הסיבה לסתירה היא ההקשר של כל פסוק – הפסוק הראשון מופיע בהקשר של פדיון הקדשות, ולכן הוא מחדש שאת הבכור לא ניתן להקדיש בצורה זו. הרעיון העומד בבסיס זה הוא שהבכור קדוש ממילא, או שמצוות הקדשתו היא חובה על האדם ולא רשות: אדם אינו יכול להקדיש דבר כנדבה, כאשר מוטל עליו להקדיש אותו דבר בתורת חובה (עין רש"י, רשב"ם ורמב"ן; לפירוש הסתירה בין הפסוקים ראה שד"ל על דברים).

31. גם האחוזים הנתינים במלחמת מדין ללוויים מוצגים במונח זה: "ונתת אותם ללוויים" (במדבר ל"א, ד). במלחמת מדין מוצאים את המכס המורס לה', את התרומה לכוהנים (מה שמעיד באופן מהותי שנתנה לכוהנים כמוה כנתינה לה') וכן נתינת אחוזים ללוויים.

תרומה³² נתתי ללויים" (שם, כד).³³

השלב האחרון הוא: "ואל הלויים תדבר ואמרת אליהם כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר אשר נתתי לכם מאתם..." (שם, כו), "כן תרימו גם אתם תרומת ה' מכל מעשרותיהם אשר תקחו מאת בני ישראל ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן" (שם, כח) – כפי שצוין, המעשר מן המעשר הוא בעצם מעשר, ולכן ישנם מונחים של נתינה, אך בשל אופיו המיוחד הוא גם תרומה וניתן לכוהנים כדין שאר התרומות.

תרומה – הביטוי הבולט של תרומה הוא פעלים מן השורש ר"מ: ירימו, והרמתם, והרמת וכו'. לאחר ההרמה שוב מופיעה הנתינה. שוב, ובצורה בולטת יותר, מתרחש כאן התהליך הכפול: בני ישראל מרימים (ונותנים) לה' ואחר כך ה' נותן לכוהנים "לך **נתתים**", "נתתי לך". במספר פעמים מופיעה הנתינה של האדם – "מראשית ערסתיכם תתנו לה' תרומה לדרתיכם" (במדבר ט"ו, כא), ועוד.³⁴

מעבר ללשונות הרמה ונתינה, ניתן למצוא גם לשונות של קדושה: "נתתי לך את משמרת **תרומתי** לכל **קדשי** בני ישראל" (במדבר י"ח, ח), "זה יהיה לך **מקדש הקדשים**..." (שם, ט), "מכל מתנתיכם תרימו את תרומת ה' מכל **חלבו** את **מקדשו** ממנו" (שם, כט). המונח חלב מודגש כאן, מכיוון שבתוך התחום של קרבנות, החלב נחשב כדבר המובחר, ועל כן הוא קדוש לה'.³⁵ אפילו הכוהנים אינם מקבלים חלק זה. כבר הבל הקריב את החלב, מה שמעיד על הקישור הטבעי בין החלבים לבין ההקרבה לה'. מכיוון שהחלב הוא המובחר שבקרבנות, הוא מקבל אחר כך מובן משני של דבר מובחר. גיוון משמעות זה עולה למשל בדברי **השולחן ערוך** (סימן רמח סעיף ח) הלומד מהפסוק "כל **חלב** לה'" את הדין שנתינה לה' (או לדבר מצווה) צריכה להיות מן המובחר. כשם שהמילה 'ראשית' איבדה ממשמעה הראשוני ומשמעה הפך לדבר מובחר, כך איבד 'חלב' מהמשמעות המקומית בעולם החי והפך

32. הפסוק בעייתי, שכן הוא כולל תרומה ומעשר. על כן מפרש רש"י: "אשר ירימו לה' תרומה – הכתוב קראו תרומה עד שיפריש ממנו תרומת מעשר". ברם, הבעייתיות עומדת בעינה.

33. יש לציין כי שלב הביניים אינו מודגש כל כך. מכל מקום, ברור שה' הוא הנותן את המעשר ללוויים, גם אם הם לוקחים אותו בפועל מאת בני ישראל.

34. יש לציין שמכיוון שתרומה כוללת בתוכה מגוון עצום של תחומים, ואינה מוגדרת באופן מסוים כמעשר או כדבר הראשון, אלא היא שם כללי לדברים מובחרים, היא כוללת בתוכה מינוחים שונים. באופן עקרוני היא כוללת את כל הקרבנות – כל דבר שהוקדש לה' לשמו. לשונות התרומה מגוונות בשל התחום הרחב שאותו הן שואפות לכסות. הפרשנים אינם כוללים את כל הסוגים תחת הכותרת 'תרומה'. כמו כן, בהלכה יש הבדלים בין הלכות של סוגים שונים של נתינה; לדוגמה, רמב"ן מנתק בין חלה לבין מעשר ותרומה, בעוד שנראה כי הפסוקים כוללים את החלה בתוך הרעיון הגדול של תרומה: "מראשית ערסתיכם תתנו לה' תרומה לדרתיכם" (במדבר ט"ז, כא). ברם, אנו רואים כי גם רמב"ן מכליל תחת הכותרת של 'תרומה' סוגים שונים. עיין רמב"ן על דברים י"ב, ו.

35. ראה לעיל, הערה 23.

לסמל לדבר מובחר שצריך לתתו לה'. המובן המשני הזה של חלב מופיע כבר במקרא בדברי פרעה ליוסף שיאמר לאחיו: "ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים ואכלו את חלב הארץ" (בראשית מ"ה, יח).

מעבר ללשונות שצוינו בנוגע לתרומה, ראוי להדגיש כי עולם האסוציאציות של תרומה רחב בהרבה. כשם שכמה וכמה לשונות אופייניות לתרומה, כך ישנם פסוקים ומונחים רבים שנכנסים תחת כותרת זו, מעצם העובדה שעולם התרומה, לפחות מבחינה רעיונית, גם אם לא מבחינה הלכתית-טכנית, כולל בתוכו את כל עולם הקרבנות. בפסוקים, התרומה מתקשרת לחלקם של הכוהנים בקודשים אלו, אך ברור שמתוך מבט על עצם הנתנה לקב"ה, מושג התרומה כולל את כל עולם הקרבנות והכלול בתוכם. נקודה זו תהיה חשובה בהמשך.

עד כאן הצבענו על הלשונות הייחודיות לכל מתנה. ואעיר כאן כי בשלב זה ברור שמשמע הביטוי 'מתנות כהונה' איננו מתנות שבני ישראל נותנים לכוהנים אלא מתנות שהקב"ה מעניק לכוהנים ממה שבני ישראל נותנים לה'.³⁶

ההקבלה בין שלושת סוגי הנתנה לה' ובין בכורות, לוויים וכוהנים

הפירוט הדקדקני של הלשונות המתייחסות אל המתנות השונות חשוב מאוד, מכיוון שלשונות דומות מצאנו גם בהקשר שבו עוסק מאמר זה – אצל הבכורות, הלוויים והכוהנים.

את הקשר בין בכורות לבין מתנות ראשית אין צורך להוכיח, שהרי בפסוק "קדש לי כל בכור" (שמות י"ג, ב) – גם בכור אדם במשמע. ואם לא די בכך, מופיעה לשון זו אף לגבי בכורות בני ישראל בפועל: "כי לי כל בכור ביום הפתי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי לי כל בכור בישראל" (במדבר ג', יג).

משרתי ה' – בכורות	מתנות כהונה – ראשית/בכור
קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא (שמות י"ג, ב). וכל בכור אדם בבניך תפדה (שם, יג).	קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא. והעברת כל פטר רחם לה' וכל פטר שגר בהמה אשר יהיה לך הזכרים לה' (שמות י"ג, ב, יב).
כי לי כל בכור ביום הפתי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי לי כל בכור בישראל מאדם עד בהמה לי יהיו אני ה' (במדבר ג', יג).	כל הבכור אשר יולד בבקר ובצאן הזכר תקדיש לה' אלהיך לא תעבד בבכר שורך ולא תגז בכור צאןך (דברים ט"ו, יט). אך בכור אשר יבכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אתו אם שור אם שׂה לה' הוא (ויקרא כ"ז, כו).

36. מכאן המונח השגור בגמרא לגבי מתנות כהונה, או חלק מהן: "משלחן גבוה קא זכו" (ביצה כא ע"א; יבמות פז ע"א; קידושין נב ע"ב; בבא קמא יב ע"ב וכו').

הקישור הלשוני המובהק ביותר נמצא ביחס ללוי – שורשי הנתינה והלקיחה מופיעים שוב ושוב בנוגע ללוויים. בספר במדבר מופיע השורש לק"ח שבע פעמים בנוגע ללוויים! מעבר ללשוניות שצוינו לעיל, רואים כאן אף מונחים דומים של לקיחה מאת בני ישראל ומתוכם. ההשוואה למעשר עולה באופן ברור למדיי, ולא רק מן הלשוניות אלא אף מהמבנים הספרותיים:

משרתי ה' – לוויים	מתנות כהונה – מעשר
<p>וְנָתַתָּה אֶת הַלְוִיִּם לְאֶהֱרֹן וּלְבָנָיו נְתוּנִים נְתוּנִים הֵמָּה לֹא מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל...</p> <p>וְאֲנִי הִנֵּה לְקַחְתִּי אֶת הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת כָּל בְּכוֹר פֶּטֶר רֶחֶם מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ לִי הַלְוִיִּם (במדבר ג', ט, יב).</p> <p>כִּי נְתָנִים נְתָנִים הֵמָּה לִי מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת פֶּטֶרֶת כָּל רֶחֶם בְּכוֹר כָּל מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְקַחְתִּי אֹתָם לִי.</p> <p>וְאָקַח אֶת הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל בְּכוֹר בְּבָנֵי יִשְׂרָאֵל.</p> <p>וְאֶתְנָה אֶת הַלְוִיִּם נְתָנִים לְאֶהֱרֹן וּלְבָנָיו מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְעַבֵּד אֶת עֲבֹדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶהֱל מוֹעֵד וּלְכַפֵּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִהְיֶה בְּבָנֵי יִשְׂרָאֵל נֶגֶף בְּגֹשֶׁת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הַקֹּדֶשׁ (שם ח', טז-יט).</p> <p>וְאֲנִי הִנֵּה לְקַחְתִּי אֶת אֲחֵיכֶם הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְכֶם מִתְּנָה נְתָנִים לָהּ' (שם י"ח, ו).</p>	<p>וַיִּתֵּן לוֹ מֵעֶשֶׂר מִכָּל (בראשית י"ד, כ).</p> <p>כִּי תִקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמֵּעֶשֶׂר</p> <p>אֲשֶׁר נָתַתִּי לְכֶם מֵאֲתָם בְּנַחֲלַתְכֶם וְהִרְמַתֶּם מִמֶּנּוּ תְרוּמַת ה' מֵעֶשֶׂר מִן הַמֵּעֶשֶׂר...</p> <p>כֹּן תְרוּמוֹ גַם אֲתֶם תְרוּמַת ה' מִכָּל מֵעֶשֶׂר־תִּיכֶם אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַתֶּם מִמֶּנּוּ אֶת תְרוּמַת ה' לְאֶהֱרֹן הַכֹּהֵן.</p> <p>מִכָּל מִתְּנִיתְכֶם תְרוּמוֹ אֶת כָּל תְרוּמַת ה' (במדבר י"ח, כו-כט).</p>

ההשוואה בין כוהנים לבין תרומה עולה בעיקר מתוך ההקבלה בין הכוהנים לבין הקרבנות:

משרתי ה' – כוהנים	מתנות כהונה – תרומה וקרבנות
<p>וְהִלַּבְשַׁתְּ אֹתָם אֶת אֶהֱרֹן אֶחִיד וְאֵת בְּנָיו אֹתוֹ וּמִשַּׁחְתָּ אֹתָם וּמִלֵּאתָ אֶת יָדָם וְקִדַּשְׁתָּ אֹתָם וְכִהְנוּ לִי (שמות כ"ח, מא).</p> <p>וְזֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לָהֶם לְקַדֵּשׁ אֹתָם לְכַהֵן לִי...</p> <p>וְאֵת אֶהֱרֹן וְאֵת בְּנָיו תִּקְרִיב אֶל פֶּתַח אֶהֱל מוֹעֵד וְרִחַצְתָּ אֹתָם בַּמַּיִם... וְאֵת בְּנָיו תִּקְרִיב וְהִלַּבַּשְׁתָּם כְּתָנֹת (שם כ"ט, א-ח).</p>	<p>וְאֲנִי הִנֵּה נָתַתִּי לָךְ אֶת מִשְׁמַרְתִּי תְרוּמַתִּי לְכָל קֹדְשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָךְ נְתַתִּים לְמִשְׁחָה וּלְבִגְדֵי לְחֶק עוֹלָם. זֶה יִהְיֶה לָךְ מִקֹּדֶשׁ הַקֹּדְשִׁים מִן הָאֵשׁ כָּל קֹרְבָנִים (במדבר י"ח, ח-ט).</p> <p>אֶל פֶּתַח אֶהֱל מוֹעֵד יִקְרִיב אֹתוֹ... וְקָרְבוּ וּיִכְרְעוּ וְיִרְחֹץ בַּמַּיִם וְהִקְטִיר הַכֹּהֵן אֶת הַכֹּל הַמִּזְבְּחָה עֲלֶיהָ אֵשׁ רִיחַ נִיחֹחַ לָהּ' (ויקרא א', ג, ט).</p>

<p>וּפְתַח אֶהֱל מוֹעֵד תִּשְׁבוּ יוֹמָם וְלַיְלָה שְׁבַעַת יָמִים וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מִשְׁמַרְתֵּי ה' וְלֹא תִמְוֹתוּ כִּי כֵן צִוִּיתִי... וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁמִינִי קָרָא מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו... (ויקרא ח', לה - ט', א).</p> <p>וְאֵת אֶהֲרֹן וְאֵת בָּנָיו תִּמְשָׁח וְקִדַּשְׁתָּ אֹתָם לְכַהֵן לִי (שמות ל', ל).</p>	<p>שור או קֶשֶׁב או עז כי יוֹלַד וְהָיָה שְׁבַעַת יָמִים תַּחַת אִמּוֹ וּמִיּוֹם הַשְּׁמִינִי וְהִלָּאָה יִרְצָה לְקַרְבַּן אִשָּׁה לָהּ³⁷ (שם כ"ב, כז).</p> <p>דָּבַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ לִי תְרוּמָה מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְבְּנוּ לְבוֹ תִקְחוּ אֵת תְּרוּמָתִי... כָּל אֲשֶׁר אֲנִי מֵרְאֶה אוֹתְךָ אֵת תְּבִנִית הַמִּשְׁכָּן וְאֵת תְּבִנִית כָּל כְּלָיו וְכֵן תַּעֲשׂוּ (שמות כ"ה, ב, ט).</p> <p>...שִׁמֹן מִשְׁחַת קֹדֶשׁ יִהְיֶה. וּמִשְׁחַת בּוֹ אֵת אֶהֱל מוֹעֵד וְאֵת אֲרוֹן הָעֵדוּת... וְקִדַּשְׁתָּ אֹתָם וְהָיוּ קֹדֶשׁ קֹדְשִׁים כָּל הַנֹּגַע בָּהֶם יִקְדָּשׁ (שם ל', כה-כט).</p>
---	--

לשונות ההקרבה וההקדשה שאנו מוצאים לגבי קרבנות ולגבי הכוהנים מופיעות אף בפרשת קרח: "בקר וידע ה' את אשר לו ואת הקדוש והקריב אליו ואת אשר יבחר בו יקריב אליו" (במדבר ט"ז, ה). כפי שעולה מן הטבלה, ההשוואה איננה לשונית בלבד. לקרבנות ולכוהנים משותפים מספר דינים. יש מקום להשוות אף בין הכוהנים לבין כלי הקודש במשכן, שאף הם הובאו מכספי תרומה, שכן אלו כמו אלו נמשחים ונקדשים בשמן הקודש.³⁸

עד כאן הקבלנו בבירור בין בכורות ישראל לבין מתנות ראשית, בין לוויים לבין מעשר, ובין כוהנים לבין תרומה וקדשים. עתה עלינו לשאול למשמעותה של הקבלה זו. נדמה לי שאם נצליח לענות על שאלה זו נצליח לענות אף על השאלות האחרות שהעלינו עד כה.

דחיית הבכורות ובחירת שבט לוי – הצעה חדשה

כפי שהוצג לעיל, ניתן להגדיר את המעשר ואת הראשית כשתי צורות נתינה מתחרות, שהרי הרעיון של ראשית והרעיון של מעשר מנוגדים בעיקרם זה לזה. רעיון הראשית מביע שהכול בעצם של הקב"ה, לעומת המעשר שמראש מביע את

37. ההשוואה בין הכשרת הכוהנים לעבודה ביום השביעי והכנסתם למסגרת של עבודת ה' ביום השמיני לבין השארת הוולד עם אמו במשך שבעה ימים והכשרתו להקרבה ביום השמיני, דומה גם באופן מהותי לדין של ברית מילה – שבעה ימים נמצא התינוק עם אמו, וביום השמיני הוא נכנס בבריתו של אברהם אבינו – הוא מוכשר להיות חלק מעם עובדי ה' (ההשוואה בין אדם לבהמה נעשית כבר בוויקרא רבה פרשה כז, מהד' מרגליות עמ' תרכג). במובן זה ניתן לראות את המילה כסוג של קרבן מחד גיסא, וכסוג של הכשרה לעבודת ה' או כתחילתה של עבודת ה' ממש מאידך גיסא.

38. ראה: מ' הרן, ערך 'כהנה', אנציקלופדיה מקראית ד, ירושלים תשכ"ג, עמ' 29-30.

רעיון השותפות שבין האדם לה' – לא רק ה' חשוב, אלא גם מעשי האדם משמעותיים. אין האדם ניזון מחסדו של ה' בלבד, אלא גם מעמל כפיו. הרעיון שעומד מאחורי מתנות ראשית הוא שה' מעניק לנו הכול – הוא הוציאנו ממצרים, הוא העבירנו במדבר, הוא נתן לנו את האדמה והוא גם הצמיח את הכול. הרעיון ברור עוד יותר באשר לפרי בטן – בלי חסדו של האל אין היריון, וגם לאחר שיש היריון, רק בחסדו של ה' עוברת הלידה בשלום וכן הלאה.³⁹ בהסתכלות כזאת מצומצם מאוד מקומו של האדם – בעצם הכול שייך לה', אך בחסדו הגדול הוא מעניק משלו לבני האדם: "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם" (תהילים קט"ו, טז). קדושת הראשון, וחלותה האוטומטית של הקדושה, לפחות לגבי בכור,⁴⁰ מבהירה נקודה זו.

לעומת זאת, התפיסה העומדת מאחורי המעשר, מניחה כי גם האדם פעיל, ואף הוא שותף. ייתכן שהחלק שניתן לקב"ה איננו מבטא את האחוז האמתי של השותפות של ה', אך מכל מקום הוא מבטא שותפות, שהרי גם לאדם זכויות משלו. אף כלפי המקדש ניתן להתייחס בשני אופנים שונים: ניתן להניח את רעיון הראשית – הכול של ה'. ה' משרה את השכינה, הוא הפעיל, הוא היוזם, הכול בחסד עליון. להבעת רעיון זה, שאף קיומנו ואף השראת השכינה – הכול בחסד עליון, היה מתאים לתת את הבנים הבכורים לעבודת המקדש. ראוי היה שהבנים יוקרבו, או לפחות יועברו ויימסרו לשירות הכוהנים. למרות שלכאורה לו עבדו הבכורות במקדש, לכל משפחה הייתה נציגות, מבחינה רעיונית לא היה הדבר כן – בנים אלו כלל לא היו שייכים למשפחות ה'מקדישות'. הבכורות היו 'מובאים' למקדש מכורח קדושתם, ומבחינה עקרונית הם לעולם לא היו מייצגים את המשפחות, כי הם לעולם לא היו 'שייכים' למשפחות אלו.⁴¹

39. כמו כן, אף על עצם היותנו עם חי, שלא מת ונכחד במכת הבכורות במצרים, כאשר היכה ה' את כל הבכורות, ומן הדין היה שיכה גם את בנו בכורו, יש להודות. על ההקבלה בין בכורות מצרים לבין עם ישראל שהנו כולו בגדר בכור ראה: W.H.C. Propp, *Exodus 1-18*, The Anchor Bible, Doubleday, New York 1999, עמ' 456 והלאה.

40. וגם אצל התבואה נראה שמעשה האדם נדרש רק כדי לברר איזה פרי הנו הראשית ולא כדי להקדיש את הראשית בפועל. קשירת הגמי על הביכורים היא דוגמה לכך, והיא מזכירה את קשירת חוט השני על ידו של זרח, שתכליתה גילוי וסימון זהותו של הראשון (ראה משנה ביכורים פ"ג מ"א).

41. הרעיון שהבכור נבחר כדי לעבוד את עבודת האל למען כל המשפחה הוא רעיון המוכר מן המזרח הקדום – הבן הבכור היה מזכה את אבותיו דרך הפולחן (ראה: J. Milgrom, *Numbers, The JPS Torah Commentary*, NY-Philadelphia 1990, pp. 17-18). פרופ (לעיל, הערה 39) רואה רמז לכך בסיפורי המקרא על בכורות האימהות שהיו מקימים מזבחות ומקריבים קרבנות וכן בהקדשתו של שמואל למקדש ובנזירותם של שמשון ושמואל. אולי זהו המקור לדברי רש"י לעיל שיעקב רצה לקנות את הבכורה מאת עשו בשביל העבודה, אלא שלפי פרופ לא מדובר שם בעבודה עתידית אלא בהקרבת קרבנות בימיו הוא.

הדרך השנייה שבה ניתן להתייחס למקדש היא דרך של שותפות – האדם נותן מעצמו: הוא עובד, משקיע, מטפח ומקריב, ובנוסף לכך ה' משתתף ומשרה שכינתו. השראת השכינה היא תוצאה של שותפות. אין הדברים מתרחשים רק בזירה האלוהית המנותקת, אלא האדם שותף.⁴²

מתוך דברים אלו מתברר כי על אף המתח בין 'מעשר' לבין 'ראשית', הרי ש'תרומה' ניצבת כרעיון נפרד ומובדל. נתינת הטוב לקב"ה, בין אם הטוב הוא אובייקטיבי, מוגדר על ידי האדם או מוגדר על ידי הקב"ה, איננה עומדת בסתירה לרעיון השותפות או לרעיון כי הכול מאת ה'. רעיון זה מביע את האהבה לקב"ה, ואת ההכרה שהטוב ביותר ראוי לתת לו. ממילא מובן כי אף מעמד הכהונה, המקביל להרמת התרומה, נבדל בנקודה זו ממעמד הלווייה ואינו יונק את כוחו ואת סגולתו ממעמד הלווייה. מתברר כי מעמד הכהונה איננו תלוי בשאלת צורת העבודה העדיפה במשכן, אלא הוא מנותק ממנו. הכהונים נבחרו לשרת במשכן בהיותם הטובים ביותר מתוך עם ישראל. אהרן ובניו הם ה'חלב' של עם ישראל. בהמשך לרעיון זה, אף ישנן הגבלות על הכהונים, שישרתו מביניהם המובחרים ביותר – אלו שאינם בעלי מומים (עיין ויקרא כ"א). הקבוצה הנבחרת והמובחרת בעם היא זו ששייכת לה' באופן טבעי ומשרתת אותו. לעומת זאת, טיב הקבוצה המייצגת את העם בתוך המקדש תלויה, כפי שהוצג עד כה, בטיב עבודת ה' הרצויה – שותפות או ביטול עצמי.

נשוב עתה אל היחס בין הראשית והבכורות לבין המעשר ושבט לוי. שאלנו: מה עדיף? לכאורה ההכרה העליונה יותר היא שהכול של הקב"ה, ועבודת ה' המבטאת הכרה זו עליונה יותר. ואכן מראש, כפי שעולה מן העדות בספר במדבר, היה ראוי שהבכורות יעבדו במשכן; במכת בכורות ה' הוא שעשה את הכול ובכך 'זכה' בבכורות. בעקבות כך הוא מבקש: "קדש לי כל בכור פטר כל רחם". אך כבר אז הופיעה הדרשה לפדות את הבכורות. בסופו של דבר, אף אם מבחינת האדם היה מקום להעדיף את רעיון הכרת הטוב המלאה, הכרוכה בביטול המוחלט של האדם כלפי ה', רצונו של ה' הוא שבמשכן עדיפה שותפות. ה' מבקש שבמשכן יתחולל שיתוף בינו לבין בני ישראל. הוא רוצה שיעבדו שם אנשים שבאים "מתוך בני ישראל", משרתים שבני ישראל 'נותנים', ולא 'מביאים' – ודבר זה מובע במעשר. על סמך כל מה שנכתב עד כה, נדמה לי שכאשר הופיע הציווי "קדש לי כל בכור" לראשונה הוא התייחס לרעיון האידאלי: מה בני ישראל צריכים להרגיש, והפועל

42. לכאורה בפועל הדברים מתרחשים אחרת – העם לא חש שיתוף, מכיוון שחלק ספציפי של העם, חלק קבוע מראש, הוא שעובד במקדש, גם אם מבחינה רעיונית הוא מייצג מעשר "מתוך בני ישראל". ברם, בשל כך מפוזרים הלוויים על פני כל הארץ, נפוצים בתוך נחלות ישראל, ואחראים על חינוכם של ישראל – בכך הם משתפים את ישראל בפועל בעבודת הקודש. ראה: דברים ל"ג, י.

היוצא מההרגשה וההכרה האלו; אך כבר בצמוד לציווי הזה ישנה הדגשה שאין זו המציאות הרצויה בפועל! ניתן לומר, שכאן נחזתה מראש המפלה של עם ישראל, שלא מוכנים לקבל את רעיון הפסיביות וההתבטלות, כפי שיבוא לידי ביטוי בחטא העגל. ייתכן שמראש ה' לא התכוון שהבכורות יעבדו במשכן.⁴³

מתי הלוויים אכן נבחרו? הדבר לא כתוב בבירור. באופן פשוט הבחירה בלוויים מתגלה בהכנות להפעלת המשכן: בספר במדבר משה מצטווה לקחת את הלוויים

43. גישה זו מתייחסת לבעיה יסודית שעולה באופן עקרוני לגבי כל פרשות הבכורות, הכוהנים והלוויים. הבעיה התאולוגית עולה בעקבות הגישה שהתורה קדמה לעולם. האם ייתכנו שינויים בתורת ה' לפי הגישה המקובלת (ובעיקר לפי שיטת רש"י), הקב"ה חזר בו מהחלטתו שהבכורות ישרתו במקדש. אמנם ה' בתחילה תכנן משהו אחד, בתחילה התורה הייתה נראית אחרת, ואז ה' החליט לשנות את החלטותיו ולשנות את מצוות התורה. שאלה זו איננה ייחודית לנידון דידן. שאלה דומה עולה גם בנוגע לסיפורי התורה – לגבי חטאו של האדם הראשון ולגבי ניחומי של ה' בנוגע לדור המבול. אך אף לגבי מצוות מצינו דברים כאלו. ברם, דבר זה תלוי במחלוקת. השאלה אודות מצוות או מציאות דתית המשתנה בעקבות מעשי בני האדם עולה בצורה בולטת בנוגע ליחס בין חטא העגל למשכן. כאן נתון הדבר במחלוקת בין הפרשנים – בעיקר בין רש"י ורמב"ן – הדנים בשאלה אם היה ציווי עצמאי, ראשוני ואידאלי, בנוגע להקמת המשכן, כפי שנראה על פי סדר הפסוקים – וזו דעת רמב"ן – או שמא כל הציווי על המשכן נולד מתוך חטא העגל, בעקבות חטא ההגשמה של בני ישראל – ואפשר שזו דעת רש"י (ראה על כך: נ' ליבוביץ, 'ועשו לי מקדש', עיונים חדשים בספר שמות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 343-337). נדמה שאין רש"י מתקשה בהנחה שהתחדשה מציאות דתית בעקבות חטאיהם של בני האדם. לעומת גישתו של רש"י, לדעת רמב"ן לא ייתכן שהתורה תיכתב אחרת מהתכנון המקורי. כאן עוקב רמב"ן גם אחרי סדר הכתובים – רק לאחר הציווי על הקמת המשכן מסופר על חטא העגל.

נדמה שגישות רש"י ורמב"ן אודות האפשרות שהציווי על המשכן בא רק בדיעבד, מוצאות את ביטויין גם לגבי המשרתים בבית זה. לדעתי, לא ייתכן שהמשרתים ששירתו בפועל בבית ה' היו שונים מאלו שה' תכנן, כפי שאני גם סוברת שלא ייתכן שהציווי על המשכן בא רק בדיעבד. מכל מקום נדמה לי כי יש מצוות בתורה שהן מצוות לכתחילה, אך עם ישראל התוודע אליהן רק בדיעבד. דוגמות למצוות אלו הן הקמת המשכן ומינוי הלוויים כמשרתי ה'. הציווי על המשכן ניתן למשה לפני חטא העגל, אך בני ישראל מתוודעים אליו רק לאחר שהם נכשלו במכשלה החמורה של הגשמה. רק לאחר חטא כזה ומודעות לסכנות שבהגשמה, ניתן להעניק לבני ישראל את המשכן. כמו כן, רק לאחר שבני ישראל נכשלים בכך שכל אחד שרוצה עושה לעצמו אלוהים, הם מתוודעים לכך שרק חלק מן העם ישרת בבית ה'. דבר זה נכון גם לגבי מתנות כהונה שמוצגות לבני ישראל רק לאחר שהם קובלים על הכהונה ומגלים כי מעמד הכהונה דווקא מגן על עם ישראל מפני הנגע המשחית בעם (פרשת קרח). רק אחרי ההכרה הזאת של חשיבות מעמדם של הכהנים, יכולים בני ישראל לשמוע על כך שהם צריכים גם לפרנס את הכהנים.

לפי הרעיון שמוצג במאמר זה – מעולם לא היה שינוי בתורת ה'. הלוויים אמנם 'החליפו' את הבכורות, אך הבכורות מעולם לא היו אמורים לעבוד בפועל, הם היו אמורים להיות מופרשים אך להיפדות מיד. ייתכן שהגילוי מי יחליף את הבכורות בא רק לאחר חטא העגל, אך מפרטי המצווה בשמות י"ג ניתן לראות שהבכורות לעולם לא היו אמורים לעבוד במשכן.

תחת הבכורות. כך נראה לי פשט הפסוק שהובא לעיל מספר דברים (י', ח): "בעת
ההיא הבדיל ה'" – בעת המסעות, בעת שהמשכן החל לפעול.
ייתכן לומר כי הבחירה איזה שבט ישמש כ'מעשר' – נעשתה בחטא העגל. כאשר
משה אומר "מלאו ידכם היום לה'" (שמות ל"ב, כט) הכוונה לכאורה להקדשה
לכהונה, אך אין הדבר מוכרח כלל וכלל. מכל דברינו לעיל מתברר כי בחירת הלוויים
ובחירת הכהונים בני אהרן איננה בחירה אחת אלא שתי בחירות שונות לחלוטין.⁴⁴
מעבר לטיעונים הספרותיים והרעיוניים שהעמידו את הלוויים כנגד הבכורות ואת
המעשר כנגד הראשית, אנו עדיין אוחזים בטיעוניו של רמב"ן אודות הקדמת בחירת
אהרן לשלב הציווי על המשכן (ומשמ"א ב' אפשר אף להקדים את הבחירה
למצרים⁴⁵). מכאן שהביטוי 'מילוי ידיים' המוסב בדרך כלל על הכהונה, וליתר דיוק
על ההקרבה, אינו יכול להתייחס כאן לכהונה,⁴⁶ ומתייחס לבחירה בלוויים.⁴⁷

יעקב אמתו היה

חז"ל כבר הצביעו על הרעיון שלוי נחשב כמעשר, אך הם מייחסים בחירה זו לשלב
מוקדם בהרבה.⁴⁸ המדרש בבראשית רבה מתייחס לכך שכאשר יעקב נדר "וכל אשר
תתן לי עשר אעשרנו לך", הכוונה הייתה אף לפרי בטן:

ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי כותי אחד שאל את ר' מאיר אמר לו אין אתם אומרים
יעקב אמתו היה, אמר לו הן, אמר לו לא כך אמר 'וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו
לך', הן והפריש שבט לוי [אחד מעשרה], ולמה לא הפריש משני שבטים, אמר לו וכי
שנים עשר שבטים היו והלא "ד היו שנ' 'אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי'
(בראשית מ"ח, ה), אמר ליה כל דכן, אוספת מים אוסיף קמח, אמר לו אין את מודה

44. גם אם היינו רוצים להגדיר את אהרן ובניו כמעשר מן המעשר, אין דבר זה נראה כלל, אלא
הם "קדשים" עצמאיים.

45. כמו כן ישנם מדרשים רבים המייחסים מעמד חשוב ללוויים כבר במצרים.

46. נראה יותר שהכוונה למינוי מקומי מאוד של המלחמה על כבוד ה'. אין כאן הוכחה, אך יש
כאן אפשרות – ייתכן שכאן השבט הוכיח את עצמו (בבחינת 'יש בָּרָה') להיות אותו שבט
שראוי להיבחר.

47. חמ"י גבריהו ('חוק הכהנים במצרים ובישראל', ספר טורסיני, ירושלים תש"ך, עמ' 47-59,
ובעיקר עמ' 54-55) מקביל בין הסוגים השונים של הכהונים במצרים לבין חלוקת העבודה
בין כהונים ללוויים במקדש בישראל. הוא מראה כיצד במצרים היו מעמדות שונים של
כהונה, וכך גם בישראל. לפי זה, גם הלוויים הם סוג של כהונים, רק בדרגה אחרת. ברם,
מילוי ידיים לא מתייחס לכהונה בסתם, אלא להקרבה בדווקא.

48. ייתכן שיש כאן המשך המגמה שראינו לעיל אודות הבכורה – גם רעיון העבודה בבכורות וגם
רעיון בחירת שבט לוי כמעשר הועתק לשלב קדום בהרבה בהיסטוריה. אולי זוהי דרכם של
המדרשים להעביר את ההכרעות ההיסטוריות החשובות לתקופת האבות.

לי שהן ד' אימהות, אמר לו הן, אמר לו צא מהן ד' בכורות לד' אימהות, הבכור קודש ואין קודש מוציא קודש, אמר לו אשרי אומתך מה בתוכה [שאתה בתוכה].⁴⁹

וכן במדרש תנחומא קרח יב ד"ה מנצפ"ך האותיות:

יעקב על שמו נקרא י' מולדותיו העשירי למפרע לוי עשירי חשוב מבנימין עד לוי היו לו י' בנים ולוי היה עשירי ונתנו מעשר למקום לקיים 'וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך' (בראשית כ"ח, כב).

מדרש תנחומא מתמודד עם השאלה כיצד יצא לוי עשירי. אם אנו מדמיינים לעצמנו את מעשר הבהמה, הרעיון הוא שהעשירי שעובר תחת השבט יהיה לה', אך לוי איננו עשירי. הפתרון של התנחומא הוא שמתחילים מהסוף. לפרקי דרבי אליעזר יש פתרון אחר, הבנוי אף הוא, כמו בראשית רבה, על הוצאת הבכורות מהחשבון, ואחר כך מחשב בצורה מעגלית.⁵⁰

האם אכן לוי נבחר מראש, או שמא על שם סופו נאמר מה שנאמר כאן? ברור למדרש שהן הבכור הן מעשר אדם צריכים להינתן לקב"ה, אמנם במדרש בפרקי דרבי אליעזר ייתכן שלוי כולל אף את הכוהנים. ברם, הלשון איננה חד-משמעית ואי אפשר להסיק מן המדרש על תפקידם המדויק של הלוויים, שכן כל מה שנכתב הוא שהם יהיו משרתים. מכל מקום אפשר להצביע כאן על הרעיון שבחירת שבט לוי הייתה דבר קדום (בניגוד לדעה של רש"י הקושרת את הבחירה לחטא העגל). כמו כן, מוכרים מדרשים רבים המתייחסים לכך ששבט לוי היה שבט נבחר או מיוחד עוד במצרים,⁵¹ אך לא ברור אם זו תפיסה היסטורית, או ניסיון של המדרש ללמוד מסופו של אדם או שבט על תחילתו⁵² – מכיוון שהמדרש כבר ידע כי שבט לוי מיוחד וכי

49. בראשית רבה פרשה ע ד"ה והאבן הזאת, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 803-804, ומקבילות. מקור קדום בהרבה לבראשית רבה ולשאר המדרשים נמצא בספר היובלים ל"ב המתאר את יעקב מקיים את נדרו: "וישכם יעקב בבקר בארבעה עשר לחדש ההוא ויעשר מכל אשר בא עמו מאדם ועד בהמה ומן הזהב עד כל הכלים והבגדים ויעשר מכל. ויהי בימים ההם ותהר רחל את בנימין בנה ויספר יעקב את בניו ממנו ומעלה ויפל לוי בגורל ה' וילבישהו אביו בגדי כהונה... ויכהן לוי בבית אל מעשרת אחיו".

50. פרקי דרבי אליעזר, פרק לו ד"ה כאשר ינוס איש, מהד' היגר. הלשון שם ציורית יותר מהלשון בבראשית רבה ובתנחומא, ומספרת על תביעה מצד המלאך ולא מצד הכותים.

51. שמות רבה פרק ה טז, מהד' שנאן עמ' 172-173: "לכו לסבלתיכם אמר ריב"ל: שבטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך". עוד מדרש מייחס את החלוקה בין לווייה לכהונה בתוך שבט לוי כבר בפגישת משה ואהרן: "דבר אחר: וישק לו. נטל כהונה ונטל לויה. זה נוטל כהונה ונותן לויה זה נותן כהונה ונטל לויה. דבר אחר: וישק לו. זה שמח בגדולתו של זה וזה שמח בגדולתו של זה" (שמות רבה פרק ה י, מהד' שנאן עמ' 163).

52. זוהי תכונה מוכרת במדרשי חז"ל. דרשנים רבים 'קראו' לתוך עברם של הדמויות המקראיות את תכונות האופי אשר יתגלו בהם בעתיד – אדם צדיק תמיד נשאר צדיק ותמיד היה צדיק, בעוד אדם רשע מעולם לא היה טוב.

שבט לוי נבחר בסופו של דבר כמעשר, ממילא השלב הבא היה למצוא היכן בהיסטוריה נעשתה בחירה זו.

השיוך ה'היסטורי' של המדרש את הפרשת הלוי כמעשר לימי יעקב פותר את בעיית היחסים בין שבט לוי לשאר השבטים. אף על פי שהרעיון שהוצג לעיל ששבט לוי הנו מעשר, הנו רעיון שעולה מן הפסוקים בצורה לשונית וספרותית. כאשר מגיעים באופן מעשי למספרים נתקלים בבעיה: אין שום פרופורציה בין גודלו של שבט לוי לבין הממוצע השבטי, ומבחינה מספרית הוא קטן בהרבה מעשרה אחוזים. ברם, שאלה זו איננה בהכרח שאלה על נושא המעשר, והיא נדונה בפני עצמה בנוגע לקטנות שבט לוי ביחס לשאר השבטים.⁵³ מכל מקום, כאשר המדרש מייחס את זמן ההכרעה שלוי הוא מעשר לימי יעקב, הבעיה המספרית נפתרת. ברם, כפי שראינו במדרשים – בשאלת הכותי – השאלה המספרית עדיין מציקה לדרשנים ופתרונות שונים הועלו.⁵⁴

בין אם לשבט לוי זכויות מראש שהופכות אותו לשבט המעשר מאת בני ישראל (או שבחירתו זו היא החלטה שרירותית מראש), ובין אם זו החלטה שהתגבשה בעקבות חלקו בחטא העגל, זהו סוג של עבודת ה' שנועד להחליף את עבודת ה' במקדש בדרך של ראשית. עוד מזמן הקדשת הבכורות הייתה החלטה שבכורות אלו לא יעבדו במקדש. לפיכך, בתיאורי פדיון הבכורות המופיעים בשמות "ג ובספר במדבר מתואר אותו פדיון – הוצאת הבכורות לחולין, פטירתם מעבודת המקדש, ובחירת הלוויים תחתם. אולם, פדיון זה לא התרחש עד ספר במדבר, עד בניית המשכן, כאשר הדבר נעשה רלוונטי. ברם, הציווי על הפדיון היה על כל הנולדים מרגע הציווי.⁵⁵

כפי שכבר צוין, הכהונים בני אהרן הוקדשו ונבחרו באופן נפרד. אמנם הם הוקדשו לעבודת המשכן באופן מיוחד בימי המילואים, אך נראה לומר שבחירתם הייתה כבר קודם, כפי שמצייין בדבריו איש האלוהים לעלי – אהרן וביתו נבחרו כבר במצרים. מכאן, שהתשובה לשאלה אילו כהונים הקריבו במעמד הר סיני היא אהרן

53. ראה לדוגמה: א' סמט, **עיונים בפרשות השבוע**, ירושלים תשס"ב, עמ' 156-167. הוא מפנה גם לא' בלר, 'בעיית הבכורות', **הגיון, מחקרים בדרכי החשיבה של חז"ל** ב, תשנ"ג, עמ' 103-117.

54. שוב יש לעמוד על הנקודה כי הדרשנים רואים את סדר הפרשת המעשר בבני יעקב כדגם של הפרשת מעשר בהמה – העשירי שעובר תחת השבט הוא שמוקדש. ברם, ייתכן שמלכתחילה ההפרשה היא כמו בהפרשת מעשר מיבול, שם ההפרשה היא אקראית יותר, ובנידון דידן, אף אם הבחירה לא נעשתה באקראי, אלא בעקבות מעשיהם הטובים של בני שבט לוי, או בעקבות הסגולה הפנימית שלהם. מכל מקום ניתן לומר שהאקראיות מתירה חופש בחירה בין כל החלקים ואין הכרח לבחור דווקא בעשירי, אלא רק לבחור באחד מכל עשרה.

55. בנוגע לתלות הציווי בכניסה לארץ - עיין לעיל, הערה 1.

ובניו. אף אם אין ראייה גמורה לדבר (שכן ניתן לפרש את דברי איש האלוהים בצורות אחרות),⁵⁶ זכר לדבר בהשוואה בין שני פסוקים מקבילים:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי ה' לֵךְ רֹד
וְעָלִיתָ אֵתָהּ וְאַהֲרֹן עִמָּךְ וְהִכְהַנִּיתִם
וְהָעָם אֶל יְהִרְסוּ לְעֹלֹת אֶל ה'
(שמות י"ט, כד).

וַיַּעַל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן נָדָב וְאָבִיָּהוּא וְשִׁבְעִים מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל
(שם כ"ד, ט).

ההבדל בין הפסוקים נעוץ בהבדל בין המצב שקודם מעמד הר סיני לאחריו. בזמן דיבורו של האל, רק למשה ולאהרן הותר לעלות להר, בעוד שלאחר סיום הדיבור והסתלקות השכינה הותרו הכוהנים, דהיינו נדב ואביהוא, והעם, שנציגיהם כאן הם זקני ישראל, לעלות להר.

לעיל ראינו כי דעת רש"י מסתמכת על הגמרא בזבחים קטו ע"ב – שם דעת רבי יהושע בן קרחה היא שהבכורות הם שהקריבו במעמד הר סיני. רבי חולק וסובר כי הכוונה לנדב ולאביהוא.

מתוך דברים אלו עולה כי רק נדב ואביהוא היו כוהנים ולא יתר בני אהרן. דבר זה עולה גם ממקומות אחרים בתורה, כגון במדבר ג', ד, ששם משתמע שאילו היו לנדב ולאביהוא בנים, בנים אלו היו מקריבים ולא אלעזר ואיתמר. ראייה נוספת היא העובדה שהם נכנסו להקריב ביום חנוכת המשכן (ויקרא י', א).

סיכום

אם נסכם את המהלך שהוצג במאמר זה, נראה כי יש שלושה סוגים שונים של נתינה לקב"ה: נתינת המובחר (התרומה) שאותו ה' בוחר ומגדיר; הבאת הראשית (על ידי הבדלתה משאר התבואה או בעקבות הכרה בקדושתה מבטן) להבעת הכרת הטוב ושהכול מאת ה' יתברך; ונתינת המעשר המביע שותפות. הוצג הרעיון שאף אם באופן אידיאלי היה עדיף שבמשכן העם יביע שהכול מאת ה', במציאות ה' מעדיף את שותפות העם שבאה על ידי המעשר – וזה שבט לוי. על פי דרך זו אף נאמר כי בחירת הכוהנים בני אהרן באה במנותק משאלת המשרתים. אהרן ובניו נבחרו כי הם המובחרים ולפיכך הם המורמים מן העם.

את ההבדל הזה בין כוהנים ללוויים, בין המובחר שה' בחר לעצמו לבין המעשר שנותן העם, בין הקדוש והמוקרב לבין חלק החולין הבא מן העם – ניתן לראות בטקס המינוי. הכוהנים, כפי שכבר הערנו – מוקדשים. תהליך הקדשתם דומה לתהליך הקדשת כלי הקודש⁵⁷ – הם נמשחים בשמן הקודש, הם מוקרבים מתוך העם והם נקדשים.

56. עיין לעיל, הערה 10.

57. ראה לעיל, הערה 38.

הכהנים, הלוויים והבכורות

לעומת זאת, הלוויים מיטהרים, הם באים מתוך העם וייתכן שהם טמאים ועל כן יש צורך לטהר אותם. אך גם לאחר הטיהור הם נשארים חולין, אין הם קדושים כי הם רק חלק מן העם. מעבר לכך, ברור שהעם הוא הנותן את הלוויים – העם מניף את הלוויים וסומך עליהם את ידיו. בכך העם מביע שהוא מעביר את עצמו ללוויים⁵⁸ – הלוויים כעת הם הייצוג של העם.

58. דעות שונות נאמרו לגבי מהות הסמיכה. סיכום דעות ניתן למצוא אצל מ' פארן, 'שני סוגים של "סמיכת ידים" במקור הכהני', באר-שבע ב, תשמ"ה, עמ' 115-119. בין אם סמיכת הלוויים באה למנותם או להגדירם כמעין קרבן וכתחליף לעם ישראל, מכל מקום בכך הלוויים הם שליחים של העם.